

Ставлення до грошей як важливий фактор соціалізації

У статті обґрунтовується структурно-функціональна модель ставлення до грошей як інструмент пізнання психологічних особливостей ставлення старшокласників до грошей в якості чинника їх економічної соціалізації.

Ключові слова: економічна соціалізація особистості, ставлення особистості до грошей, економіко-психологічна адаптація, монетарні уявлення.

В статті обосновується структурно-функціональна модель отношения к деньгам как инструмент познания психологических особенностей отношения старшеклассников к деньгам в качестве фактора их экономической социализации.

Ключевые слова: экономическая социализация личности, отношение личности к деньгам, экономико-психологическая адаптация, монетарные представления.

В останнє десятиріччя у зв'язку з капіталізацією економічних відносин українського суспільства інтерес до монетарних проблем значно зріс. Суттєві зміни, які відбуваються в економіці країни та вимоги до високої економічної ефективності громадян перетворили тему дослідження в практично та теоретично пріоритетну. Для сучасної України, яка перебуває у процесі глибокої соціально-економічної трансформації, вплив монетарних уявлень на всю систему соціальних відносин є однією з найактуальніших проблем. Теперішній трансформаційний період – тривалий процес переходу соціально-економічної системи з одного стану в інший, новий як за соціальною формою, так і за змістом соціальних відносин. Його тривалість, на думку вчених, буде співрозмірною з життям цілого покоління людей. Мета цієї трансформації – значний соціально-економічний вигравш від приведення суспільних відносин і форм життя до відповідних норм і принципів, вироблених та апробованих у процесі цивілізованого руху людства. Однак цей вигравш не гарантований автоматично, його досягнення залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. Один з них – зміна у суспільній свідомості сприйняття та ставлення до монетарних проблем країни.

У зв'язку з цим проблема економічної соціалізації підростаючих поколінь взагалі та становлення особистості як суб'єкта монетар-

них відносин, зокрема, набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і практичному аспектах. Гроші як соціально-психологічний чинник економічної соціалізації вносять в індивідуальне і соціальне життя індивіда особливу спрямованість освітньої та професійної активності, зумовлюють специфічний ракурс сприйняття себе і навколишнього світу. В умовах же переорієнтації української економіки на ринкові цінності особливої актуальності для підростаючих поколінь набуває проблема раціонального ставлення до грошей та ефективного оперування ними. Тому цілком виправданим видається той особливий інтерес до проблеми економічної соціалізації особистості, який спостерігається останніми роками на сторінках філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури.

Хоча чимало наукових досліджень присвячено вивченню грошей як фактору економічної соціалізації (В.С.Автономов, І.В.Андреева, К.Девіс, О.С.Дейнека, Д.Лассаре, Р.Тейлор, А.Фернам), особливостям ставлення до грошей на різних вікових етапах (С.Б.Абрамова, С.Ю.Буреніна, О.В.Козлова, Р.Саттон, М.Ю.Семенов, Б.Стейсі, А.Стросс), ставленню до грошей як провідному компоненту економічної свідомості (О.С.Дейнека), закономірностям розвитку мислення в процесі засвоєння монетарних репрезентацій в різному віці (К.Данцігер, Х.Діттмар, Р.Саттон, А.Стросс, Г.Ферт), соціально-демографічним чинникам формування монетарних уявлень у дітей (Г.Маршалл, Л.Магрудер, Р.Саттон, М.Сігал, А.Фернам, Д.Швальб), при цьому розкриттю досліджуваної проблеми бракує необхідної цілісності й завершеності.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження стали загальнонаукові принципи психології, зокрема, принцип єдності свідомості і діяльності (Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, С.Д.Максименко, С.Л.Рубінштейн); системний підхід до аналізу психологічних явищ (Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, С.Д.Максименко), культурно-діяльнісна концепція соціалізації особистості (В.В.Москаленко, В.Т.Циба, В.Л.Шинкарук). Теоретичною основою дослідження є основні концепції соціалізації особистості (Б.Г.Ананьєв, Г.М.Андреева, М.Н.Корнєв, В.В.Москаленко, А.В.Мудрик, М.І.Пірен, Т.Шибутані), базові положення психологічної концепції ставлення (В.М.Мясіщев), концепція соціальних репрезентацій (С.Московічі), дослідження проблеми формування економічної свідомості особистості (В.С.Автономов, Л.Г.Борисова, А.Б.Бояринцева, О.В.Данчева, А.Л.Журавльов, Л.М.Карамушка, О.В.Козлова, В.Д.Лагутіна, В.В.Москаленко, А.Фернам, Ю.М.Швальб, О.Б.Щедрина).

Наукова новизна дослідження: виявлено структуру та зміст ставлення особистості до грошей в юнацькому віці; обґрунтовані положення про значущість монетарних уявлень старшокласників як індикатора їх економічної соціалізованості; теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель ставлення старшокласників до грошей та особливості її компонентів.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні та поглибленні теорії економічної соціалізації, теоретичному обґрунтуванні детермінуючої функції ставлення до грошей в процесі економічної соціалізації особистості; теоретичній розробці структурно-функціональної моделі ставлення особистості до грошей.

Практичне значення роботи полягає у виявленні специфіки ставлення старшокласників до грошей як одного із значущих засобів соціально-психологічного супроводу ефективної адаптації учнівської молоді до умов ринкової економіки.

Структура будь-якого соціального явища може аналізуватися в багатьох аспектах залежно від загальної концепції, відповідно до якої вона розглядається. Ставлення до грошей розглядається нами в межах єдиного процесу економічної соціалізації особистості як його детермінанта, як чинник формування економіко-психологічних характеристик особистості через засвоєння нею економічних цінностей суспільства в результаті здійснення економічної життєдіяльності.

Спираючись на традиції соціальної психології, обґрунтуємо наступну модель для вивчення місця і ролі ставлення особистості до грошей у процесах детермінації економічної соціалізації (рис. 1).

В структурі ставлення до грошей найчастіше виділяють такі компоненти, як когнітивний, афективний та конативний.

Аналіз ставлення до грошей в такому ракурсі передбачає можливість визначити його специфіку в залежності, по-перше, від особливостей системи цінностей соціального середовища, по-друге, від особливостей потребової системи індивідів, акцентувавши увагу на ньому як на соціально-психологічному чинникові економічної соціалізації особистості, який зумовлює відповідні соціалізаційні ефекти, зокрема, психолого-економічну адаптивність.

Оскільки в каузальному зв'язку між ставленням особистості до грошей та психолого-економічною адаптивністю велику роль відіграють складові ставлення, то розглянемо їх психологічний зміст і функції докладніше.

Афективний компонент об'єднує ті феномени економічної свідомості, що пов'язані з емоційним ставленням до грошової

системи суспільства і проявляється через оціночні судження і грошові емоції. Емоційно-оціночна складова ставлення до грошей особистості виражає особливості сприйняття й оцінку нею економічної дійсності, ступінь залученості в економічне життя.

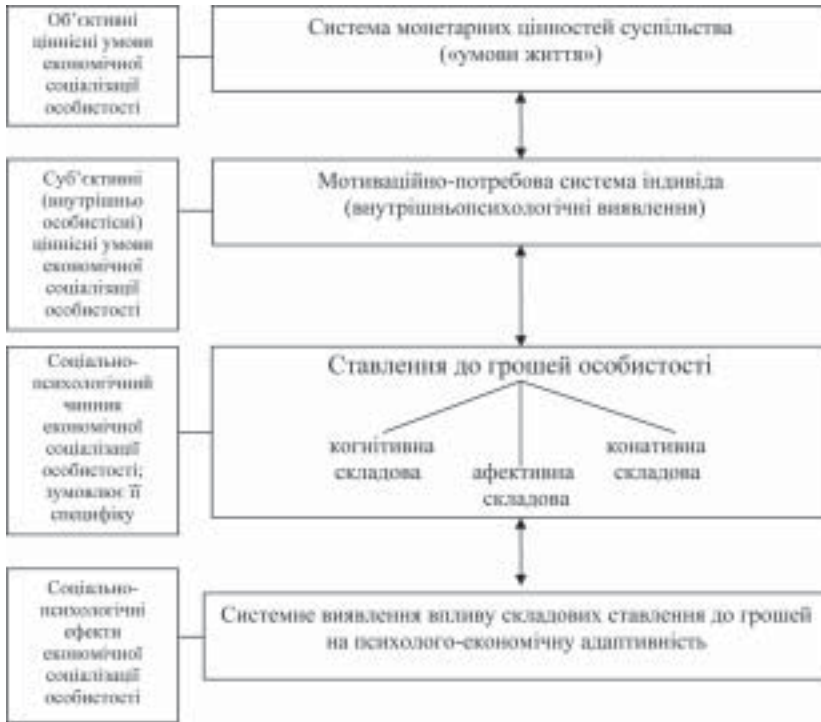

Рис. 1. Модель детермінації економічної соціалізації

Когнітивний компонент ставлення до грошей являє собою інформацію, яка міститься в індивідуальній або груповій чи суспільній свідомості і потрібна людині для побудови картини економічного світу, визначає придбання закінченості, цілісності і несуперечливості внутрішньої картини економічної дійсності, усвідомлення місця власного “Я” у системі монетарних відносин. Отже, когнітивний компонент є репрезентацією у свідомості суб'єкта економічної дійсності на основі активізації всіх процесів пізнання. Інформованість особистості відносно економічної реальності знаходиться в прямій залежності від складності того чи іншого економічного феномена та відображення його у відповідних економічних категоріях.

Когнітивний компонент ставлення до грошей визначається загальними економічними знаннями, уявленнями про систему монетарних цінностей суспільства, інформацією, яку індивід одержує з різних джерел. С.Московічі [3] розглядає уявлення як універсальний психологічний феномен, форму буденного пізнання, які дозволяють суб'єкту фіксувати свою позицію по відношенню до самого себе і зовнішніх явищ. Уявлення про гроші, їх функції дають людині можливість раціонального обґрунтування своїх дій.

Монетарні уявлення є феноменом економічної свідомості індивіда. Індивід пізнає світ економіки, організує його в поняттях, категоріях, образах; інтеріоризує прийняті в суспільстві способи організації цих категорій, образів, уявлень про цілі діяльності – економічні цінності.

Уявлення про гроші є інструментом соціального пізнання, за допомогою якого здійснюється процес соціальної адаптації людини до нових економічних умов життєдіяльності.

Конативний компонент ставлення до грошей у свідомості суб'єкта пов'язаний з регуляцією уявлень у вигляді грошових мотивів, норм, намірів та готовності до вчинків.

Грошові мотиви являють собою особливу категорію мотивів. Мотиви, які відносяться до накопичення грошей, конкуренції, егоїзму та альтруїзму, схильність до ризику, мають економічну спрямованість. Вони повинні допомогти пояснити монетарну поведінку особистості [2].

Поняття мотиву тісно пов'язане з поняттям потреби. Потреби виявляються в мотивах поведінки (потягах, бажаннях, інтересах), що спонукають людину до діяльності. Потреба в грошах – об'єктивна необхідність суб'єкта в грошах, вона виражається в бажанні грошей, у прагненні їх одержати. З огляду на обмінну універсальність грошей у процесі взаємодії людей, можна стверджувати, що людина як соціальна істота відчуває потребу в грошах, що зумовлено об'єктивними умовами існування в сучасному соціальному середовищі. Потреба в грошах не є вродженою. Соціальні потреби людини (до них можна віднести і потребу в грошах) відбивають її зв'язки із соціальними спільнотами різних рівнів, а також умови існування і розвитку соціальних систем [1]. Монетарна потреба розглядається дослідниками як генералізована потреба, в якій акумульовано енергетичний потенціал інших потреб. Такий підхід дозволяє пояснити феномен фетишизації грошей.

Дії стосовно грошей, вчинки, діяльність розглядаються як прояв монетарної поведінки, а поведінка, на думку В.О.Ядова, – це форма діяльності, її зовнішній бік [6]. Гроші для користувача є

засобом реалізації моделей монетарної (споживчої і відкладеної) поведінки, що детермінуються об'єктивними функціями грошей і забезпечують можливість задоволення різноманітних потреб. Аналіз монетарної поведінки служить засобом вивчення таких масових феноменів, як інфляційні очікування населення, плани щодо майбутніх запозичень, що повинні враховуватися при формуванні економічної політики держави, особливо в сучасних умовах нестабільності.

Завдяки своїй загальній цінності гроші виступають безумовним стимулом і спонукальним мотивом багатьох видів діяльності, у тому числі й антигуманних; роблять привабливою будь-яку роботу, навіть спрямовану проти людини; перетворюють у предмет купівлі-продажу те, що таким бути не повинне. Будучи спокусою, гроші виступають іспитом моральності.

Визначені компоненти ставлення до грошей – когнітивний, афективний, конативний – існують в системній єдності і взаємозалежності. Якщо розглядати їх з цієї точки зору, то можна виділити особливості їх взаємозв'язку, які характеризуються ієрархічністю і домінуванням одного з них.

Конфігурація компонентів ставлення до грошей детермінується зовнішніми факторами (екзосистемою) та внутрішніми (ендо-системою), які характеризуються потребами та можливостями індивіда. Базуючись на системному підході дослідження, ми розглядаємо ставлення особистості до грошей як взаємодію і взаємозв'язок визначених нами компонентів, особливості якого характеризуються домінуванням одного з них.

Взаємодія компонентів ставлення до грошей характеризується, по-перше, тим, що вони розподіляються за ступенем їх значимості для життєдіяльності індивіда у певну ієрархічну структуру, поділяючись на компоненти більш або менш значимі. По-друге, відносини між компонентами можуть бути як гармонійними, так і дисгармонійними. Це співвідношення складається в ході життєдіяльності особистості і існує як система приписів, які детермінують монетарну поведінку особистості. Характер взаємодії, взаємовпливу, єдності компонентів ставлення до грошей зумовлює їх особливості та динаміку в процесі соціалізації. Узгодженість цих компонентів зумовлює ефективність процесу економічної соціалізації особистості.

Виявити соціально-психологічні особливості економічної соціалізації старшокласників у зв'язку зі ставленням до грошей ми передбачали, організувавши дослідження за такою логікою: з'ясувати особливості когнітивного, конативного та афективного

компонентів ставлення старшокласників до грошей, визначити домінуючий компонент.

Контингент дослідження склали учні 10 – 11 класів. Усього в дослідженні взяли участь 252 учні, з яких 135 дівчат і 117 юнаків. Науково-дослідницька робота проводилась упродовж 2004 – 2009 років.

Основний діагностичний інструментарій склали наступні методики: “Ставлення до грошей” (А.Фернама), “Незакінчені речення” (модифікація М.Ю.Семенова), “Ретроспективна анкета грошових установок” (Н.А.Нізовських, модифікація М.Ю.Семенова), методика “Рівень співвідношення “цінності” і “доступності” (О.Б.Фанталової).

Середній вік старшокласників – 16 – 17 років. Цей віковий етап психологи називають періодом ранньої юності. Саме ранній юнацький вік відзначається зростанням активності індивіда до громадського життя і до самого себе. Однією з характерних рис цього періоду є серйозні зміни, що відбуваються у сфері самосвідомості людини, уявлення про себе як суб’єкта праці, спілкування і пізнання. Процес формування самосвідомості як істотного фактора професійного і духовного самовизначення змінює характер відносин старшокласників з навколишніми людьми, зокрема, із навколишнім світом у цілому.

Найбільш істотні зміни в структурі когнітивних процесів у старшокласників спостерігаються насамперед в інтелектуальній сфері, що психологи часто пов’язують з розвитком можливості особистості аналізувати економічну інформацію на основі формування навичок теоретичного мислення. Саме готовність когнітивної сфери особистості юнака до критичного сприйняття реальності (формування адекватних монетарних уявлень) є центральним моментом його економічної соціалізації [4].

Вибираючи дослідницький інструментарій, ми керувались тим, щоб використати апробовані та стандартизовані методики, які носили б взаємодоповнюючий характер. Методики дослідження були підібрані з метою виявлення особливостей ставлення старшокласників до грошей.

Використання методики “Незакінчені речення” (модифікація М.Ю.Семенова) та методики “Рівень співвідношення “цінності” і “доступності” (О.Б.Фанталової) дозволило виявити особливості *когнітивного компонента* ставлення до грошей старшокласників: констатовано сформованість переважно теоретизованих знань про гроші, про їх матеріально-споживчу функцію; діагностовано: низькі показники цінності грошей (що свідчить про недостатній рівень

розвитку когнітивного компонента); високий ступінь розбіжності між значущістю грошей як цінностей та їх доступністю для старшокласників, що являє собою джерело внутрішньоособистісного дискомфорту старшокласників, яке може спричинити дезадаптацію в сфері економічних відносин та самореалізації.

Особливості *афективного компонента* досліджувались за допомогою методики “Незакінчені речення”. Виявлено переважно негативне ставлення до монетарної політики в країні (у 62,4% опитаних). Аналіз результатів, отриманих за допомогою “Ретроспективної анкети грошових установок” (Н.А.Нізовських) показав, що у досліджуваних більш виражені монетарні установки з негативною валентністю (“Гроші – це зло” у 42,3% опитаних), порівняно з позитивними (у 31,4%, при $pd^{*}0,05$) та нейтральними установками (у 26,3%, при $pd^{*}0,05$). При цьому показано, що дівчата більш емоційно-негативно оцінюють економічні події в країні, ніж хлопці (63,7% і 36,3% негативних висловлювань відповідно, при $pd^{*}0,05$). Загалом же констатовано, що для старшокласників характерне емоційно-негативне реагування на реальність монетарних відносин. Більша кількість монетарних установок з негативною валентністю свідчить про насиченість сильними емоціями монетарних установок старшокласників.

Конативний компонент ставлення до грошей досліджувався за допомогою “Ретроспективної анкети грошових установок” (Н.А.Нізовських) та методики “Незакінчені речення” (модифікація М. Ю. Семенова). В результаті виявлено наступні особливості монетарних установок старшокласників: для школярів (48,3% опитаних) гроші означають, перш за все, можливість споживання, покупок; серед джерел формування монетарних установок на першому місці є сім’я (58,5% від загальної кількості економічних установок).

З метою визначення особливостей конфігурації структурних компонентів ставлення старшокласників до грошей був використаний опитувальник “Ставлення до грошей” (А.Фернама, модифікація О.С.Дейнеки). Опитувальник містить запитання, які стосуються різних компонентів ставлення до грошей. Нам було важливо виявити ієрархічну структуру цих компонентів та домінуючий компонент, які визначають особливості ставлення старшокласників до грошей. Було застосовано факторний аналіз отриманих даних. Статистична обробка проводилася за допомогою комп’ютерної програми SPSS – 10.0.

В результаті факторного аналізу було виділено за всією вибіркою п’ять типів ставлення до грошей: “Тривожність”

(дисперсія – 30%), “Ощадливість” (15%), “Гроші–зло” (12%), “Гроші – влада” (11%), “Заробіток” (10%) (рис.2).

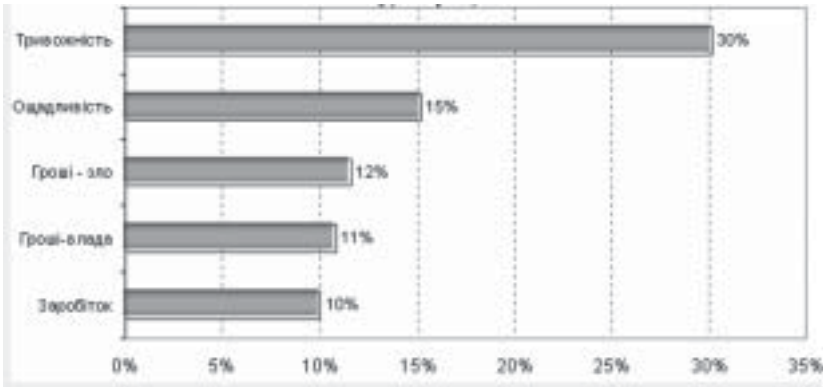

Рис. 2. Найбільш вагомі фактори ставлення до грошей за всією вибіркою (дисперсія)

Констатовано, що в структурі ставлення до грошей найбільш вираженими (на 42%) є афективні (“Тривожність” та “Гроші – зло”) складові, які відіграють провідну роль у процесі економічної соціалізації старшокласників при підпорядкованій ролі конативної (представленої на 25% як “Ощадливість” і “Заробіток”) та незначній ролі когнітивної (“Гроші – влада”, 11%) складових.

Така конфігурація елементів зумовлює суперечливе, нераціональне ставлення старшокласників до грошей, яке характеризується високою афективною напруженістю, що пояснює стійкість процесу економічної соціалізації старшокласників.

Результати нашого дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

1. Тема грошей актуальна для старшокласників, хвилює їх, впливає на другі сфери життя.

2. Емпірично підтверджено положення про те, що в структурі ставлення до грошей найбільш вираженими (на 42%) є афективні складові, які відіграють провідну роль у процесі економічної соціалізації старшокласників при підпорядкованій ролі конативних (представленої на 25%) та незначній ролі когнітивних (11%) складових. Така конфігурація елементів зумовлює суперечливе, нераціональне ставлення старшокласників до грошей,

3. З’ясовано, що змістовими особливостями афективного компонента ставлення старшокласників до грошей є переважно негативні оцінки монетарної політики в країні. Констатовано, що

для старшокласників характерна культура емоційно-негативного реагування на реальність монетарних відносин.

4. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що процес адаптації хлопців і дівчат до економічної ситуації в країні здійснюється на негативному емоційному фоні – ставлення до грошей старшокласників характеризується високою афективною напруженістю, що виражається переважанням у структурі монетарних установок фактора “Тривожність”. Високий рівень “грошової тривожності” вказує на те, що тема грошей в свідомості старшокласників пов’язана з психологічними проблемами і вимагає подальшого вивчення.

На основі нашого дослідження розроблено програму спеціалізованого соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на формування раціонального ставлення до грошей.

Подальшу розробку представленої проблеми автор вбачає у дослідженні масштабів трансформації економічних цінностей українського суспільства і, відповідно, у прогнозуванні на цій основі тенденцій у економічній соціалізації підростаючих поколінь. Особливий інтерес становитимуть дослідження регіональних, гендерних та вікових особливостей ставлення юнацтва до грошей.

Список використаних джерел

1. Дейнека О. С. Символизация денег: опыт эмпирического исследования / О. С. Дейнека // Проблемы экономической психологии. Том 1./ отв.ред. А. Л. Журавлёв, А. Б. Купрейченко. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2004. – С. 207-240.
2. Дейнека О. С. Экономическая психология : [уч. пос.] / О. С. Дейнека. – СПб : Питер, изд. С. Петерб. ун-та, 2000. – 160 с.
3. Донцов А. И. Концепция социальных представлений в современной французской психологии / А. И. Донцов, Т. П. Емельянова. – М., 1987 – 128 с.
4. Козлова Е. В. Психологические основы экономической социализации: [уч. пос.] / Е. В. Козлова. – Великий Новгород: НовГУ ім. Ярослава Мудрого, 2004. – 160 с.
5. Мясичев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясичев. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Изд-во НПО “МОДЭК”, 2003. – 356 с.
6. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / под ред. В. А. Ядова. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.
7. Фернам А. Деньги. Психология денег и финансового поведения / А. Фернам, М. Аргайл; [пер. с англ. А. Можяева и др.]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 352 с.

In the article structurally-functional model of attitude to money as an instrument of cognition of psychological features of senior pupils' attitude to money as a factor of their economic socialization is grounded.

Key words: economic socialization of personality, attitude of personality to money, economic-psychological adaptation, monetary representations.

Отримано: 19.07.2011

УДК 159.923.5

С.М.Каліщук

Усвідомлення майбутніми психологами приналежності до професійної реальності

Розглядаються особливості динаміки індивідуальних цінностей і змістів особистості майбутнього психолога та механізми побудови професійної картини світу у період навчання у ВНЗ.

Ключові слова: змістовно-значеннєве відношення, динаміка сенсів, усвідомлення приналежності, професійна позиція.

Рассматриваются особенности динамики индивидуальных ценностей и смыслов личности будущего психолога и механизмы построения профессиональной картины мира в период обучения в ВУЗе.

Ключевые слова: содержательно-смысловое отношение, динамика смыслов, осознание принадлежности, профессиональная позиция.

Постановка і актуальність проблеми. Професійне навчання у вищому навчальному закладі розглядається багатьма авторами як акмеологічна умова, значима обставина професійного становлення, що неодмінно включає в себе, крім діяльнісного й професійного, ще особистісний і ціннісний аспекти освіти. Спираючись на концепції професійного розвитку (Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, К. Маслач, В.Г. Панок, Н.А. Побірченко, П.С. Перепелиця, В.В. Рибалка, В.В. Синявський, В.О.Слостьонін, Т.М. Титаренко, Б.О. Федорішин, В.Д. Шадриков, Н.В.Чепелева), пропонуємо розглядати освітньо-професійний простір як середовище, що детермінує входження особистості в “цілісне буття культури” (О.О. Суслєва) [10], нагромадження досвіду історично, соціально й професійно обумовлених “переживань” (С.П. Іванова) [4] на моральному і психологічному рівнях, як розвиток життєвих